

ОЗНАКИ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізуються погляди вчених щодо виокремлення ознак права на освіту та обґрунтовується авторський погляд на проблему. З метою глибшого розкриття змісту права на освіту пропонується поділ ознак на дві групи.

Ключові слова: право на освіту, ознаки, природне право, юридичне право.

Для цивілізованого суспільства, яким є українське, очевидна значимість гарантування права людини на освіту. Для глибшого розуміння правової природи та суті права на освіту надзвичайно важливо визначити його ознаки. Та не дивлячись на теоретичну та практичну потребу вивчення окресленого питання, у вітчизняній правовій науці йому не присвячено належної уваги. Все це говорить про необхідність проведення подальших наукових досліджень з вказаної проблеми.

Доводиться констатувати той факт, що у даному напрямку значно активніше працюють російські вчені-конституціоналісти. Наукові розвідки з цього питання представлені такими дослідниками, як О.Калпінська, Т.Матюшева, В.Рибаківа, Т.Румянцева. Серед вітчизняних науковців лише В.Боняк у своєму дисертаційному дослідженні вказує на ознаки права людини та громадянина на освіту в Україні.

Водночас ще існує низка загальнотеоретичних питань, пов'язаних із визначенням та розкриттям ознак права людини на освіту.

Метою цієї статті є аналіз поглядів вчених щодо визначення ознак права людини на освіту та обґрунтування їх авторського бачення.

Розкриваючи проблему, перш за все, необхідно з'ясувати ті загальні ознаки прав людини, які виділяють вітчизняні та зарубіжні теоретики. Зокрема, узагальнивши погляди О.Скакун [1, с.172], П. Рабіновича і М.Хавронюка [2, с.5], слід вказати на наступні ознаки прав: це можливості задовольняти власні потреби для нормального існування та розвитку шляхом вчинення певних дій або утримання від них; їх зміст та обсяг залежать від рівня розвитку суспільства; обумовлені біосоціальною сутністю людини, належать їй від народження; не обмежені територією держави і не залежать від національної належності людини; мають бути рівними, однаковими для усіх людей; вони не повинні відчужуватися, відбиратися, ліквідуватися, не можуть бути подаровані будь-ким; закріплені в законодавчих актах на державному та міжнародному рівнях.

Подібними є підходи російських теоретиків в аспекті виділення ознак прав людини. Зокрема В. Кулапов і А. Малько [3, с.154] вважають, що права людини виникають і розвиваються на основі природної та соціальної сутності людини; є об'єктивними і не залежать від державного визнання; належать особі від народження; мають невідчужуваний характер; є безпосередньо діючими; визнаються найвищою соціальною цінністю; є необхідною частиною права, певною формою виразу його головного змісту; є принципами та нормами взаємовідносин між людьми і державою, що забезпечують особі можливість діяти за своїм розсудом або отримувати певні блага; їх визнання, додержання і захист є обов'язком держави.

Однією з перших виокремила ознаки права людини на освіту Т. Румянцева [4, с. 54]. До його основних характеристик дослідниця відносить: специфічний зміст, головне місце в системі соціально-культурних конституційних прав особи, суб'єктивність, взаємозв'язок права з правовідносинами через галузеві норми, наявність таких елементів як правосуб'єктність, громадянство, права і обов'язки, гарантії реалізації. Як бачимо, науковець підкреслює у наведених ознаках суб'єктивний характер конституційного права на освіту.

Подібна позиція простежується також у праці Т. Матюшевої [5, с.32-34], яка називає такі ознаки права на освіту, як верховенство над законом, специфічний зміст, наявність таких структурних елементів, як права та обов'язки учасників освітніх правовідносин, первинність інтересів громадянина як суб'єкта права на освіту, повсюдність і безперервність дії права. На нашу думку, дослідниця, на відміну від Т. Румянцевої, виділяє такі ознаки, які виражають властивості права на освіту як природного права – це верховенство над законом, повсюдність і безперервність його дії.

Вважаємо, що окремо слід зупинитися на ознаці первинності інтересів громадянина як суб'єкта права на освіту. Поважаючи точку зору вченої, все таки, зауважимо, що ця ознака су-

перечить першій з названих – верховенству над законом. Аналізована властивість звужує можливість людини здобувати знання, уміння, навички незалежно від місця її перебування, ставлячи в пріоритетне становище громадян тієї чи іншої держави, нівелює природний, загальний характер права на освіту.

Вочевидь, що в ознаках права на освіту запропонованих О. Калпінською [6, с.27-28], акцентується увага на характеристиці його як основоположного права. Це виявляється у більшості з наведених дослідницею рис. Зокрема право на освіту становить ядро правового статусу особи у сфері освіти, лежить в основі решти освітніх прав, визначених іншими нормативно-правовими актами; адресується найширшому колу суб'єктів, закріплюється за кожною людиною, характеризується рівністю і загальністю для всіх; відрізняється особливим механізмом реалізації, тобто виступає передумовою правовідносин у сфері освіти; має особливу юридичну форму закріплення, тобто фіксується в нормативно-правовому акті держави, який має вищу юридичну силу – в конституції.

Зміст ознак, запропонованих В. Боняк, вказує на те, що вона розглядає право на освіту як синтез природного та юридичного. При цьому дослідниця виділяє наступні ознаки конституційного права людини і громадянина на освіту: загальний його характер, оскільки воно є неодмінною складовою частиною конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні; індивідуальне суб'єктивне право кожної людини, яка перебуває в Україні на законних підставах; можливість його реалізації людиною, громадянином протягом всього життя; тісний взаємозв'язок з іншими конституційними правами, оскільки від його здійснення значною мірою залежить реалізація інших прав, зокрема доступу до трудової та наукової діяльності, державної служби тощо; постійне збагачення його змісту по мірі створення та зміцнення економічних та інших гарантій; гарантується державою кожній особі і не допускає протиправних обмежень при його реалізації; забезпечується державою в особі державних органів та органів місцевого самоврядування, державними установами відповідної спрямованості, а також приватними закладами освіти; у разі його порушення створює можливості відшкодування збитків і відновлення порушеного права [7, с.74].

Дослідження ознак права на освіту, які називає В. Рибаківа, вказує на те, що вчена теж сприймає одночасно його як природне та юридичне право. Про це прямо зазначає науковець: за своєю природою конституційне право на освіту є природним правом, невід'ємним від

людини і лише визнаним державою на конституційному рівні; є безпосередньо діючим, тобто жоден орган не може прийняти нормативно-правовий акт, який би суперечив тому обсягу прав і обов'язків у сфері освіти, який закріплений в конституції; має специфічний соціальний зміст, який виражається у задоволенні природної потреби людини пізнавати оточуючий світ; дія права на освіту носить безперервний характер; здійснюється через систему галузевих норм; є рівним для тих, на кого поширюється [8, с.37-38].

Виходячи з вище наведеного, спробуємо сформулювати власне бачення ознак права на освіту. На нашу думку, враховуючи багатогранність цього права, всі його ознаки можна поділити на дві групи: 1) загальні, які притаманні всім категоріям прав людини; 2) спеціальні, які розкривають особливість права на освіту в системі прав людини.

Вважаємо, що більш глибокому розумінню ознак та їх виокремленню сприятиме запропоноване нами визначення права на освіту: «Право людини і громадянина на освіту – це правова можливість, визнана невід'ємною, загальною та рівною, яка необхідна для задоволення потреби особи у здобутті знань, формуванні умінь, навичок з метою гармонійного розвитку її та суспільства, що забезпечується державою, а також соціальним середовищем в цілому» [9, с.14].

Із запропонованої дефініції можна виділити загальні ознаки права на освіту як певної можливості людини: природний характер, який виражається в діалектичному поєднанні біологічного та соціокультурного в змісті права на освіту; є невід'ємним від людини; загальним та рівним для кожного; необхідним для гармонійного розвитку людини та суспільства загалом; забезпечується державою та соціальним середовищем в цілому. Наведені характеристики права на освіту показують, що воно є невід'ємною частиною єдиної системи прав людини і громадянина та без сумніву є основоположним правом.

Оскільки ці всі ознаки вказують на загальні риси, що можуть бути притаманними будь-якому фундаментальному праву людини, тому визначимо у змісті права на освіту характеристики, які більшою мірою вирізняють його від інших прав. На нашу думку, ними можуть бути: а) спрямованість на задоволення культурних, духовних потреб та інтересів конкретної особи, суспільства і держави безпосередньо, а також соціально-економічних – опосередковано; б) здійснення права не завжди залежить від волі конкретного суб'єкта; в) суб'єкт права на освіту не завжди співпадає з носієм його обов'язку; г) двоїста природа об'єкту (нематеріальний його

характер, який має свою майново-грошову цінність); д) реалізація права через освітні правовідносини та шляхом самоосвіти.

Вважаємо, що перша ознака дозволяє розкрити призначення права на освіту, вказує на ціннісний орієнтир цієї можливості, допомагає визначити його місце в системі прав людини і громадянина. Право на освіту передбачає можливість конкретній особі здобути освіту, а отже, набути знання, уміння та навички. За допомогою реалізації права на освіту, відбувається процес становлення особистості як суспільної істоти, тобто здійснюється соціалізація людини. Соціалізація є обов'язковим фактором розвитку самої людини та суспільства, оскільки у її процесі збагачується соціальний досвід та реалізуються соціальні зв'язки. Зрештою, все це сприяє задоволенню потреб особи у повноцінних, гідних умовах життя, оскільки здобуття освіти є підставою для отримання певної професії та у майбутньому матеріального благополуччя. У свою чергу, як правило, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня особи є підставою для зростання зарплати, що впливає на збільшення відрахувань податків до державного бюджету, його наповнення, а значить веде до економічного зростання держави та суспільства загалом. Не випадково в освітньому законодавстві України та більшості зарубіжних держав освіта визнана пріоритетною сферою культурного, духовного та соціально-економічного розвитку суспільства. Вочевидь право на освіту задовольняє культурні, соціальні, економічні потреби особи, держави та суспільства.

Стосовно того, що здійснення права на освіту не завжди залежить від волі суб'єкта, який реалізує це право, то слід зазначити, що особа вступає у освітні правовідносини не завжди вільно виражаючи власну волю або усвідомлюючи їх корисність чи потребу. Так, дошкільнята не усвідомлюють такої потреби, хоча з волі батьків зобов'язані відвідувати дитячі садки. У ч. 2 ст. 34 Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. №1060-ХІІ (далі – Закон) прямо зазначено, що прийом дітей у дошкільні навчальні заклади проводиться за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють. Діти шести- або семирічного віку вступають у загальноосвітні правовідносини не залежно від того бажать вони цього чи ні, оскільки особливістю права на загальну освіту є те, що гарантоване воно одночасно як право та обов'язок. Про те, що повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою, зазначається в ч. 1 ст. 53 Конституції України та в ч. 2 ст. 35 Закону. Аналізована ознака тісно пов'язана з наступною.

Суб'єкт права не завжди співпадає з носієм його обов'язку, бо право на загальну освіту реалізує дитина, а такий обов'язок закріплений за її батьками.

Відповідно до ст. 18 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. батьки несуть основну відповідальність за виховання дитини. У ст. 59 Закону визначається відповідальність батьків за розвиток дитини, у ній встановлено їх обов'язок сприяти здобуттю дитини освіти у освітніх закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту. Обов'язки щодо виховання та розвитку дитини визначені в ст. 150 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. №2947-III, в ч. 3 якої зазначено, що батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

Об'єктом права на освіту є такі блага, як знання, уміння, навички, які мають двоїсту природу. З одного боку, вони є нематеріальними, а з іншого – виробляються в результаті діяльності людини і відносяться до економічної сфери. Реалізація права на освіту вимагає певних капіталовкладень чи то з державного бюджету, чи з сімейного, у зв'язку з чим вона набуває майново-грошової цінності. Отже, освіта як нематеріальне благо одночасно є товаром-послугою.

На наш погляд, праву на освіту притаманна ще й така риса, як можливість його реалізації безпосередньо через освітні правовідносини [10] або поза ними шляхом самоосвіти. Держава в цивілізованому суспільстві забезпечує освітні правовідносини шляхом санкціонування чи встановлення норм права, які визначають порядок створення навчальних закладів, підготовку педагогічних та інших кадрів, що беруть участь у навчально-виховному процесі, гарантування безкоштовної освіти. Вона створює умови для духовного розвитку людини, втілює в життя принцип соціальної справедливості тощо. Але, навіть, за відсутності всього цього або, у разі, якщо особа не вважає за необхідне скористатися створеними умовами, вона має змогу реалізувати право на освіту шляхом самоосвіти.

Отже, ознаки права людини на освіту можна класифікувати на дві групи: 1) загальні, які притаманні всім категоріям прав людини; 2) спеціальні, які розкривають особливість права на освіту в системі прав людини.

До загальних ознак віднесемо природний характер права на освіту; невід'ємність від людини; воно є загальним та рівним для кожного; необхідним для повноцінного, гармонійного розвитку людини, суспільства, держави; забезпечується державою та соціальним середовищем в цілому.

До спеціальних ознак права на освіту належать наступні: а) спрямованість на задоволення культурних, духовних потреб та інтересів конк-

ретної особи, суспільства і держави безпосередньо, а також соціально-економічних – опосередковано; б) його здійснення не завжди залежить від волі конкретного суб'єкта; в) суб'єкт права на освіту не завжди співпадає з носієм його обов'язку; г) двоїста природа об'єкту (нематеріальний його характер, який має свою майново-грошову цінність); д) реалізація права через освітні правовідносини та шляхом самоосвіти.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / О.Ф.Скакун; пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
2. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П.М.Рабінович, М.І.Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
3. Кулапов В.Л. Теория государства и права: учебник / В.Л.Кулапов, А.В.Малько. – М.: Норма, 2008. – 384 с.
4. Румянцева Т.С. Конституционное право на образование в социалистических странах: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Румянцева Тамара Сергеевна. – М., 1984. – 192 с.
5. Матюшева Т.Н. Правовой статус гражданина Российской Федерации в сфере образова-

ния: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Матюшева Татьяна Николаевна. – Ростов – на – Дону, 1999. – 196 с.

6. Калпинская О.Е. Право на образование и механизм его реализации в системе МВД России: теоретико-прикладной аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Калпинская Ольга Евгеньевна. – Санкт-Петербург, 2005. – 193 с.

7. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Боняк Валентина Олександрівна. – К., 2005. – 205 с.

8. Рыбакова В.В. Конституционное право на общее образование в Российской Федерации: проблемы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Рыбакова Вероника Владимировна. – Екатеринбург, 2005. – 218 с.

9. Мельничук О. Поняття права на освіту в аспекті інтегративної юриспруденції / О. Мельничук // Юридична Україна. – 2011. – №4. – С. 10-14.

10. Мельничук О. Поняття та особливості освітніх правовідносин / О. Мельничук // Юридична Україна. – 2010. – №11. – С. 15-19.

О.Ф. Мельничук

Признаки права человека на образование: общетеоретический анализ.

В статье анализируются взгляды ученых относительно выделения признаков права на образование и обосновывается авторский взгляд на проблему. С целью более глубокого раскрытия смысла права на образование предлагается разделить признаки на две группы.

O.F. Melnychuk

Signs of human right on education: general theoretic analysis.

In article the looks of scientific in relation to a selection signs of right are analysed to education and an authorial look is grounded to the problem. With the purpose of the deeper opening of sense of right to education, dividing of signs is offered into two groups.